

O'ZBEK TILI MORFOLOGIYASIDA RAVISHLARNING O'RGANILISHI

Alijonova Fotima Odiljon qizi
NamDU lingvistika o'zbek tili, magistratura

ARTICLE INFO

Received: 25th May 2023

Accepted: 30th May 2023

Online: 31th May 2023

KEY WORDS

*So'z turkumi, ravish, tuslanish,
holat, harakat, metod.*

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida ravish so'z turkumining o'rganilishi, uning o'ziga xos jihatlari, morfologik tahlili olib boriladi.

KIRISH

Harakat yoki holatning belgisini ifoda qiluvchi mustaqil so'zlar turkumiga ravish deyiladi. Ravishlar asosan fe'lga bog'lanib keladi. Ular harakat holatning bajarilish tarzini (tez ishladi, sekin ishladi) harakatning miqdoriy belgisi (ko'p yurdi, oz yurdi, oz so'zladi), harakatning payti (tunov kun keldi, ertalab ketdi), harakatning o'rni (allaqayoqdan qo'ng'iroq qildi), harakatning sababi (noiloj rozi bo'ldi), harakatning maqsadi (atayin aytmadi) kabilarni ifoda etadi. Shuning uchun ular gapda hol vazifasini bajaradi. Ravishlar ba'zan otga bog'lanib keladi. Bu vaqtda u gapda sifatlovchi vazifasini bajaradi [1].

Ravishlar daraja ifodalash xususiyatiga ega (kam gapirdi- oddiy daraja), kamroq so'radi (qiyosiy daraja), juda ko'p biladi (orttirma daraja).

Ravishlar maxsus yasovchi qo'shimchalarga ham ega: ruh (ot), ruhan (ravish), yangi (sifat), yangicha (ravish).

ASOSIY QISM

Ravishlar mustaqil ma'noli o'zgarmas so'zlardir. Ular belgi, miqdor yoki holatni, o'rin, payt ma'nolarini ifodalaydi va bu jihatidan ot, sifat, sonlarga yaqin turadi. Ulardan farqli jihati shundaki, so'z o'zgartiruvchi, shakl yasovchi qo'shimchalar bilan birika olmaydi. Masalan, otlar ko'plik, sifatlar daraja shaklini qabul qiladi. Masalan, *tongda, oqshomda, kunduzlari, ko'proq, ozroq, balandroq* kabi. Ayrim til birliklarida uchraydigan EK, KK shakllari ravishning o'zak qismida soddalashgan, ya'ni o'zak bilan yaxlit holga kelib qolgan: *birdan, zimdan, to'satdan, kechasi, birga*. Bulardan tashqari qadimgi davrlarda keng iste'molda bo'lgan *-ra* (jo'nalish kelishigi) (*so'ngra, uzra*), *-a*, (*qayta, ko'tara*), *-in(-un)* (*birin-ketin, ostin-ustun*) qo'shimchalari ham ravishlar tarkibida qotib qolgan [2].

Ravish turkumini talqin qilishda uning o'zgarmaslik xususiyatini e'tiborga olish uning so'z turkumi sifatidagi xusu-siyatlarini belgilashda qator qarama-qarshiliklarga nuqta qo'yadi.

Ilmiy manbalarda, darslik va qo'llanmalarda *eng, juda, nihoyat, g'oyat, lang, g'irt* kabi so'zlar kuchaytiruv ravishlari deb qaraladi. Holbuki, bu shakllar ravish oldidan kelib belgi

ma'nosini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuning uchun keyingi yillarda ayrim tadqiqotchilar bu unsurlarning ravish emasligini, chunki ravishlar kabi mustaqil lug'aviy ma'nodan xoliligini ta'kidlashib, kuchaytiruv yuklamalari sirasida o'rganish lozimligini uqtiradilar.

Ravishlar ma'no va grammatik jihatdan olti guruhga bo'linadi: 1) holat ravishi; 2) miqdor ravish va daraja ravish; 3) payt ravish; 4) o'rin ravish; 5) sabab ravish; 6) maqsad ravish.

Tilshunosligimizda ravish yasalihi munozaralidir. Chunki ravishlarning asosiy qismi asli boshqa turkumga mansub soddalashgan, yaxlitlashgan leksemalardir. Shu boisdan aksariyat tilshunoslar ravish yasalihini inkor etishib, ravishlashish (boshqa turkum so'zlarining ravishga o'tishi) mavjudligini tan olishadi.

YUqorida sanab o'tilgan ravishlar tarkibiga diqqat qilinsa, ularda turli so'z yasash qoliplari mavjudligi ma'lum bo'ladi: [*arabcha ot+an*], [*ot+chasiga*], [*ot+ona*], [*ot+larcha*] [*ot+lab*] kabi.

Qo'shma ravishlar esa [*olmosh+ot*] (*har gal, har zamon*), [*ravish+ot*] (*hali zamon, hali beri*), [*son+ot*] (*bir yo'la, bir dam*).

Boshqa turkumdagi takroriy so'zlar ravish bo'lishi mumkin: *yuzma-yuz, quruqdan-quruq* kabi [4].

Tilshunoslar ravish turkumining yasalihi sistemasiga ega emasligini *-an, -ona* qo'shimchalarining arabcha va tojikcha so'zlar tarkibida uchrashini, *-larcha, -chasiga, -lab* kabilarning grammatik ma'no ifodalashi bilan va *-iga/-siga, chasiga* kabi so'zlarning sanoqli darajada ekanligi bilan izohlaydilar.

Ravishlar gapda ko'pincha fe'lga bog'lanib hol, otga bog'lanib sifatlovchi vazifasida keladi. Bu ravish UGMsining tarkibiy qismidir.

Ravishlar tuzilishiga ko'ra *sodda* va *murakkab* turlarga bo'linadi.

Sodda ravishlar bir o'zakli bo'ladi: *bugun, indin, ertaga, ertalab*.

Murakkab ravishlar o'z o'rnida uchga bo'linadi: a) *juft ravishlar*; b) *takroriy ravishlar*; v) *qo'shma ravishlar*.

Juft ravishlar ikki so'zning juftlashishidan tashkil topadi: *yana-tag'in, eson-omon; ochin-to'qin, oldinma-keyin, qishin-yozin; uzil-kesil, ura-sura, unda-bunda; ora-sira, ora-chora, ro'y-rost, sal-pal, chala-chulpa, emin-erkin, oz-moz, huda-behuda; azza-bazza, apil-tapil, eran-qaran, o'lda-jo'lda*.

Holat ravishi ish-harakatning qanday holatda va qanday kimga va nimaga o'xshatib bajarilishini ifodalaydi.

U qanday? qanday qilib? kimdan? nimadan? so'roqlarga javob bo'ladi: *asta, sekin, jim, yayov, piyoda, ochin-to'kin, xomligicha, darhol, birdan, qo'qisdan, majburan, tasodifan, yaqqol, qahramonlarcha, yangicha, qatorasiga, yonma-yon, bittalab, qushday* kabi.

Holat ravishlari asosan uch vazifada -hol, aniqllovchi va kesim vazifalarida keladi.

Masalan: Mirza ota sovib qolgan choyni birdan shimirdi. Xona jim-jit, hamma unga qarar.

Miqdor va daraja ravishlari ish-harakat yoki belgining miqdorini, kuchini shuningdek, predmetning noaniq miqdorini anglatadi. Miqdor va daraja ravishlari qancha? qay daraja? kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Miqdor va daraja ravishlari ma'noga ko'ra yo miqdor tushunchasini ifodalaydi, yoki boshqa so'zning faqat ma'nosini kuchaytiradi. Shunga ko'ra bu gurux ikkiga bo'linadi:

1) Miqdor ravishi; 2) Daraja ravishi.

Miqdor ravish harakat yoki predmetning noaniq miqdorini anglatadi: ko'p, oz, kam, bir oz, sal, picha, qitak, xayol kabi.

Daraja ravishi harakat yoki belgi ma'nosini kuchaytiradi: juda, g'oyat, nihoyatda, har qancha, oz-muncha, sira, aslo, kabi.

Miqdor va daraja ravishlari gapda ko'pincha hol vazifasini bajaradi:

O'rmonjon akamning bir gaplari sira-sira esimdan chiqmaydi.

Miqdor va daraja ravishlari gapda ot bilan bog'lanib, uning aniqllovchisi bo'ladi. Bu vazifa holga nisbatan kamroq uchraydi: Ko'p gap quloqqa ëqmas.

Miqdor-daraja ravishlari gapning kesimi vazifasini bajarishi mumkin: Viloyatimizda bu yil paxtadan mo'l hosil olgan brigadalar ko'p.

Bu kabi ravishlar otlashganda esa to'ldiruvchi va qaratqich vazifasini ham bajaradi. Masalan: Ko'pdan quyon qochib qutilmas (Maqol) kabi.

Payt ravishi. Ish-harakatning bajarilish paytini anglatadi. Payt ma'nosidagi ot ham harakatning bajarilish paytini ifodalaydi, ammo ot orqali ifodalangan payt ma'nosi konkret, ravish orqali ifodalangan payt ma'nosi esa abstrakt bo'ladi. Shuning uchun nutqda ish-harakatning sodir bo'lgan payti ravish bilan ifodalangandan so'ng, bu ma'no ot orqali izohlanishi, konkretlashtirilishi mumkin.

Masalan: Bugun 25 may kuni, to'garak a'zolarining yig'ilishi bo'ladi.

Payt ravishlariga: tunov, kun, xanuz, hali, so'ngra, butun, avval, oldin, kechasi, tezda, yaqinda, yiliga, hech qachon, har kuni, ko'pi bilan, erta-indin, qishin- yozin kabi so'zlar kiradi.

Payt ravishi hol yoki kesim vazifasini bajaradi.

O'rin ravishi. Ish-harakatning bajarilish o'rnini anglatadi.

O'rin ravishining ma'nosi o'rin ma'nosini ifodalaydigan otning ma'nosiga nisbatan abstrakt, umumiy bo'ladi. O'rin ravishlariga: nari, beri, unda-bunda, allaqayerdan, buyoqqa, u ëqqa! kabi so'zlar kiradi.

O'rin ravishi asosan hol vazifasini bajaradi: «Bunda bulbul kitob o'qiydi. Qani bu ëqqa o'tiring-chi!

Sabab ravishi. Ish-harakatning bajarilishidagi sababini anglatadi.

Sabab ravishiga: noilojlikdan, chorasizlikdan, so'zlari kiradi. Sabab ravishi asosan, hol vazifasini bajaradi: Kunduzoyning qistashi bilan noiloj birinchi qatorga borib o'tirdi.

Maqsad ravishi. Ish-harakatning bajarilishi maqsadini anglatadi.

Maqsad ravishlariga: atayi(n), ataylab, jo'rttaga, qasddan, so'zlari kiradi.

Maqsad ravishi hol vazifasini bajaradi: Ertalab atayin sport kostyumini kiyydim.

XULOSA VA MUNOZARA

Sifatda bo'lganidek, ravishda ham belgini ifodalash hodisasi bor. Belgini darajalab ifodalash asosan, holat ravishlariga xos bo'lib, daraja ma'nosini sifat darajalaridagi vositalarning o'zi bilan ifodalanadi: TU -104 samolyoti IL -18 samolyotidan tezroq uchadi. (qiyosiy daraja). Raketa eng tez uchadigan apparatdir. (orttirma daraja).

References:

1. U.Tursunov, N.Muxtorov, SH.Rahmatullayev. «Hozirgi o'zbek adabiy tili» 2012 yil
2. A.Abduazizov. «O'zbek tili fonologiyasi va morfologiyasi» Toshkent, 2012 yil

3. S.Rahimov, B.Umurqulov, «Hozirgi o'zbek-adabiy tili» Toshkent, 2011 y
4. S.Rahimov, B.Umurqulov, «Hozirgi o'zbek adabiy tili» Toshkent, 2013 y
5. SH. Shoabdurahmonov, M.Asqarova, A.Hojiyev. «Hozirgi o'zbek adabiy tili» II qism. Toshkent, «O'qituvchi» nashriyoti, 2010 yil
6. Рашидов Диловар Нажмиддинович, & Холбоев Йигитали Авганович (2022). Корхона ва ташкилотларда ижтимоий ҳимояга муҳтож шахслар учун иш ўринларини йўналишлар кесимида захиралашнинг самарадорлигини ошириш. Трансформация моделей корпоративного управления в условиях цифровой экономики, 1 (1), 73-78. doi: 10.24412/cl-36899-2022-1-73-78
7. A.G'ulomov, A.N. Tixonov, R. Kungurov. «O'zbek tilimorfem lug'ati» Toshkent, 1977 yil